

Εβραίοι, Ελληνορθόδοξοι, Μουσουλμάνοι και Θεσσαλονικείς Ζώντας μαζί στην ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία, 1860-1912

Διδάσκων: Πάρις Παπαμίχος Χρονάκης

Περίληψη του μαθήματος

Οι πόλεις-λιμάνια της ύστερης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτέλεσαν προνομιακά εργαστήρια μιας «κοσμοπολίτικης» πολυεθνικής συνύπαρξης αλλά ταυτόχρονα και κατεξοχήν πεδία διαπάλης αντιμαχόμενων εθνικισμών. Το μάθημα αυτό επιχειρεί να συνδέσει τα παραπάνω «αντιφατικά» ιστορικά φαινόμενα προσεγγίζοντάς τα «από τα μέσα» και «από τα κάτω» και εστιάζοντας στους εβραίους, ελληνορθόδοξους και μουσουλμάνους οθωμανούς Θεσσαλονικείς και στις μεταξύ τους σχέσεις. Τι σήμαινε να ζουν διαφορετικοί εθνοτικοί πληθυσμοί σε μια πόλη στην οποία όλοι είχαν μερίδιο καθότι γηγενείς; Θα εξεταστούν οι διαφορετικές μορφές εξευρωπαϊσμού των εθνοθηρησκευτικών κοινοτήτων, η ανάδυση της νεωτερικής πόλης και οι πολλαπλές όψεις της αστικής κοινωνικότητας, η διαμόρφωση νέων ταξικών και έμφυλων σχέσεων, η εμφάνιση κοινών αλλά και αντιμαχόμενων ιδεολογιών καθώς και οι επιπτώσεις όλων των παραπάνω στη συγκρότηση των επιμέρους εθνοθηρησκευτικών ταυτοτήτων και των τοπικών εθνοτικών ισορροπιών. Τέλος, θα αναλυθούν οι τρόποι που η Επανάσταση των Νεότουρκων και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 κλόνισαν τις εθνοτικές ιεραρχίες και συνέβαλαν σε έναν ευρύ μετασηματισμό των έμφυλων, ταξικών και εθνοτικών ταυτοτήτων των Εβραίων, Ελληνορθόδοξων και Μουσουλμάνων της Θεσσαλονίκης. Το μάθημα θα εστιάσει στα βασικά ιστορικά φαινόμενα, στις σημαίνουσες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις, στις κύριες αναλυτικές κατηγορίες και σε μια εκτεταμένη ανάγνωση ενός πλήθους πηγών.

Διάγραμμα των παραδόσεων

Παράδοση 1

Το πλαίσιο: κράτος, οικονομία και πολιτική κατά τη βασιλεία του Αβδούλ Χαμίτ

- Donald Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία : Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922* (Αθήνα, 2006)
- Iibert Ortayli, *Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας* (Αθήνα, 2004)

Παράδοση 2

Η πόλη: η ισλαμική πόλη, η νεωτερική πόλη, η πόλη-λιμάνι και η πόλη των ταξιδιωτών

Κεντρική έννοια: η «ισλαμική πόλη» και η «πόλη-λιμάνι»

- Αλεξάνδρα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξύ ανατολής και δύσης: βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων* (Αθήνα, 1997)
- Caglar Keyder, Y. Eyüp Özveren & Donald Quataert, 'Port-cities in the Ottoman Empire: some theoretical and historical perspectives', *Review* 16/4 (1993), σσ. 519-558.
- Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων : χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Αθήνα, 2006).

Παράδοση 3

Οι εθνοθηρησκευτικές ομάδες: Εβραίοι, Ελληνορθόδοξοι, Μουσουλμάνοι και Ντονμέ

Κεντρική έννοια: «εθνότητα»

- Gilles Veinstein (επιμ.), *Θεσσαλονίκη 1850-1918. Η «πόλη των Εβραίων» και η αφύπνιση των Βαλκανίων* (Αθήνα: Εκάτη, 1994).
- Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα* (Αθήνα: Θεμέλιο, 2001).
- Marc David Baer, *The Dönme. Jewish Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks* (Stanford, 2009).

Παράδοση 4

Η συμβολική συγκρότηση της κοινότητας

Κεντρική έννοια: «κοινότητα»

- Εξερτζόγλου, Χάρης, «Μετά μεγάλης παρατάξεως': συμβολικές πρακτικές και κοινοτική συγκρότηση στις αστικές ορθόδοξες κοινότητες της ύστερης οθωμανικής περιόδου», *Τα Ιστορικά* 31 (1999), σσ. 349-380.
- Κάννερ, Έφη, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης, 1753-1912* (Αθήνα, 2004).

Παράδοση 5

Οι κοινωνικές ομάδες: αστοί και εργάτες, κομπραδόροι και σοσιαλιστές

Κεντρική έννοια: «τάξη»

- Έλληνες και εβραίοι εργάτες στη Θεσσαλονίκη των Νεότουρκων (Ιωάννινα, 2004).
- Έφη Κάννερ, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης, 1753-1912* (Αθήνα, 2004).
- Athanasios (Sakis) Gekas, 'Class and cosmopolitanism: the historiographical fortunes of merchants in Eastern Mediterranean ports', *Mediterranean Historical Review* 24/2 (2009), σσ. 95-114.

Παράδοση 6

Τα φύλα: άνδρες και γυναίκες, σχέσεις και αναπαραστάσεις

Κεντρική έννοια: «φύλο»

- Χάρης Εξερτζόγλου, *Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από τη νοσταλγία. Μια κοινωνικο-πολιτισμική ιστορία των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (μέσα 19^{ου} -αρχές 20^{ου} αιώνα)* (Αθήνα 2010).
- Έφη Κάννερ, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης, 1753-1912* (Αθήνα, 2004).
- Gila Hadar, "Jewish Tobacco Workers in Salonica: Gender and Family in the Context of Social and Ethnic Strife" στο Amila Buturovic & Irvin Cemil Schick (επιμ.), *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History* (London, 2007), σσ. 127-152.

Παράδοση 7

Μορφές και χώροι της συμβίωσης: αγορά και πλατεία, Λέσχη και Στοά, εστιατόριο και καφέ

Κεντρική έννοια: «κοινωνικότητα»

- Δήμητρα Βασιλειάδου, «Ανδρική κοινωνικότητα στην αστική Αθήνα: η Αθηναϊκή Λέσχη (1875-1940)», *Μνήμων* 30 (2009), σσ. 179-211.
- Rebecca Spang, *Η εφεύρεση του εστιατορίου. Το Παρίσι και ο γαστρονομικός πολιτισμός* (Αθήνα: Ποταμός, 2006).
- Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων : χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006).
- Μερόπη Αναστασιάδου, *Θεσσαλονίκη, 1830-1912 : μια μητρόπολη την εποχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων* (Αθήνα : Εστία, 2008).
- Μόλχο, Ρένα, «Le Cercle de Salonique, 1873-1958. Λέσχη Θεσσαλονικέων: συμβολή στη μελέτη της αστικής τάξης της Θεσσαλονίκης», στο Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, *Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο. Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια*. (Αθήνα, 1995), σσ. 103-127.

Παράδοση 8

Ιδεολογίες: οθωμανικότητα, εθνικισμοί, θεσσαλονικιότητα

Κεντρική έννοια: «οθωμανικότητα»

- Χάρης Εξερτζόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, 1861-1912* (Αθήνα, 1996).
- Selim Deringil, *Η καλά προστατευόμενη επικράτεια. Ιδεολογία και νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 1876-1909* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2003).
- Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Ο τύπος και η διαμόρφωση μιας 'συνείδησης της πόλης' στα τέλη του 19^{ου} αιώνα», στο *Η νεώτερη ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο τύπος* (Θεσσαλονίκη, 1993), σσ.109-130.

Παράδοση 9

Όροι, όρια και μορφές της σύγκρουσης

Κεντρική έννοια: «εθνική ιδεολογία»

- Βασίλης Κ. Γούναρης, *Στις όχθες του Υδραγόρα. Οικογένεια, οικονομία και αστική κοινωνία στο Μοναστήρι, 1897-1911* (Αθήνα, 2000).
- Έλλη Σκοπετέα, «Μακεδονικό και Ανατολικό Ζήτημα», *Τα Ιστορικά* 18-19 (1993), σσ. 143-150.
- Μερόπη Αναστασιάδου, *Θεσσαλονίκη, 1830-1912 : μια μητρόπολη την εποχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων* (Αθήνα : Εστία, 2008).

Παράδοση 10

Η Επανάσταση των Νεότουρκων και η Δεύτερη Συνταγματική Περίοδος, 1908-1912

Κεντρική έννοια: «αστική επανάσταση»

- Γιάννης Μέγας, *Η Επανάσταση των Νεότουρκων στη Θεσσαλονίκη* (Θεσσαλονίκη, 2003).
- Ilber Ortayli, 'Ottomanism and Zionism during the Second Constitutional Period, 1908-1915', στο Avigdor Levy (επιμ.), *The Jews of the Ottoman Empire* (Princeton, 1994), σσ. 527-537.
- Ayfer Karakaya-Stump, "Debating Progress in a 'Serious Newspaper for Muslim Women': The Periodical *Kadın* of the Post-revolutionary Salonica, 1908-1909", *British Journal of Middle Eastern Studies* 30 (2003), σ. 155-181.

Παράδοση 11

Μια πόλη σε πόλεμο: οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος

Κεντρική έννοια: «βία»

- Τάσος Κωστόπουλος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση. Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922)* (Αθήνα, 2007).
- Ρένα Μόλχο, «Η αβεβαιότητα της ελληνικής κυριαρχίας στη Θεσσαλονίκη μετά το 1912: ξένη προπαγάνδα και εβραϊκή κοινότητα», *Σύγχρονα Θέματα* 52-53 (1994), σσ. 25-32.
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004).
- Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων : χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι, 1430-1950* (Αθήνα, 2006).

Παράδοση 12

Η ανατροπή των ιεραρχιών: από την οθωμανική στην ελληνική Θεσσαλονίκη

Κεντρική έννοια: «εξελληνισμός»

- Έφη Αβδελά, «Ο σοσιαλισμός των 'άλλων': ταξικοί αγώνες, εθνοτικές συγκρούσεις και ταυτότητες φύλου στη μετα-οθωμανική Θεσσαλονίκη», *Τα Ιστορικά* 18-19 (1993), σσ. 171-204.
- Ρένα Μόλχο, «Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης και η ένταξή της στο ελληνικό κράτος (1912-1919)», στο Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912* (Θεσσαλονίκη, 1986), σσ. 285-301.
- Katherine Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων* (Αθήνα 2010), Κεφάλαιο 5.
- Bernard Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945* (Αθήνα, 2004).

Παράδοση 13

Επίλογος: οθωμανική ιστορία, κοσμοπολιτισμός και νοσταλγία. Αποτυπώσεις στο παρόν

Κεντρική έννοια: «πολυπολιτισμικότητα»

- Ballinger, Pamela, 'Imperial nostalgia: mythologizing Habsburg Trieste', *Journal of Modern Italian Studies* 8/1 (2003), σσ. 84-101.
- Πάρις Παπαμίχος-Χρονάκης, «Για την πολυπολιτισμική Θεσσαλονίκη. Σκέψεις για ορισμένες χρήσεις του όρου», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 36 (2011), σσ. 24-29.
- Κωστής Κορνέτης, «Το ντοκιμαντέρ ως «κατηγόρω»: η περίπτωση του *Θεσσαλονίκη, πόλη της σιωπής* του Maurice Amaraggi», στο Ειρήνη Στάθη & Γιάννης Σκοπετέας (επιμ.), *Ντοκιμαντέρ-Μια άλλη πραγματικότητα* (Αθήνα 2009), σσ. 138-156.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Γενικές ιστορίες της ύστερης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

- Donald Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία : Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922* (Αθήνα, 2006)
- Erik Jan Zürcher, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας* (Αθήνα, 2004)
- İlbet Ortaylı, *Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας* (Αθήνα, 2004)

Ιστορίες της Θεσσαλονίκης

- Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, , *Ιστορία της Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη, 1983).
- P. Rizal, *Θεσσαλονίκη η περιπόθητη πόλη* (Σκόπελος, 1997).
- Κωστής Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τομή της μεταπρατικής πόλης* (Αθήνα, 1974).
- Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων. Χριστιανοί, Εβραίοι και Μουσουλμάνοι, 1430-1950* (Αθήνα, 2006).

Άλλες οθωμανικές και βαλκανικές πόλεις

- Μαρία-Κάρμεν Σμυρνέλη (επιμ.), *Σμύρνη, η λησμονημένη πόλη; 1830-1930: μνήμες ενός μεγάλου μεσογειακού λιμανιού* (Αθήνα, 2006).
- Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914* (Αθήνα, 2006).
- Hervé Georgelin, *Σμύρνη. Από τον κοσμοπολιτισμό έως τους εθνικισμούς* (Αθήνα, 2007).
- Jens Hanssen, *Fin de Siécle Beirut. The making of an Ottoman provincial capital* (Οξφόρδη, 2005).

ΠΗΓΕΣ

Ελεύθερα προσβάσιμα αρχεία (στο διαδίκτυο)

- Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (<http://www.venizelosarchives.gr/>)
- Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη (<http://arxiomnimon.gak.gr/browse/index.html?code=GRGSA-IAM>)
- Central Zionist Archives, Ιερουσαλήμ (<http://www.zionistarchives.org.il/ZA/pMainE.aspx>)

Εφημερίδες (στο διαδίκτυο)

Ψηφιακή Συλλογή της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων

(<http://catalog.parliament.gr/ipac20/ipac.jsp?session=12928469TH12U.29506&profile=001&menu=search&submenu=subtab32&ts=1292846963217#focus>)

- *Νέα Αλήθεια*
- *Μακεδονία*
- *Το Φως*

Ψηφιακή Συλλογή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

([http://invenio.lib.auth.gr/collection/Greek%20Newspapers%20\(1800-2000\)?ln=el](http://invenio.lib.auth.gr/collection/Greek%20Newspapers%20(1800-2000)?ln=el))

- *Ερμής*
- *Φάρος της Μακεδονίας*

Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle

(<http://www.jpress.org.il/publications/Bulletin-en.asp>)